

ΠΛΩΤΙΝΟΣ

A.H.
ARMSTRONG

ΠΡΟΛΟΓΟΣ – ΕΙΣΑΓΩΓΗ: A.H. ARMSTRONG

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Βίος: Ο Πλωτίνος, η Θρησκεία και οι Δεισιδαιμονίες της Εποχής του

Ο Πλωτίνος εγκαινιάζει μια νέα περίοδο στην ιστορία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας, αλλά το επίτευγμά του δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια αναβίωση ή ως μια επανάσταση. Όπως είδαμε στο πρώτο βιβλίο αυτής της σειράς,¹ ο πλατωνισμός γνώριζε εξαιρετική ακμή κατά τον δεύτερο και μέχρι τις αρχές του τρίτου αιώνα μ.Χ., και σε καμία περίπτωση δεν είχε χάσει το βάθος και την πρωτοτυπία του. Ο Πλωτίνος ακολουθεί από πολλές απόψεις τις γραμμές που καθόρισαν οι προκάτοχοί του, αλλά ταυτοχρόνως είναι μια αυθεντική φιλοσοφική διάνοια, ο μοναδικός φιλόσοφος στην ιστορία της μεταγενέστερης ελληνικής σκέψης που μπορεί να συμπεριληφθεί μεταξύ του Πλάτωνος και του Αριστοτέλους, και ωθείτο από ένα είδος προσωπικής μυστικιστικής εμπειρίας απαράμυλλης στην ελληνική φιλοσοφική θρησκεία. Έτσι λοιπόν, η κριτική του επανεξέταση της μακράς και πολύπλοκης παράδοσης που κληρονόμησε, παρήγαγε μια πραγματικά ανεπανάληπτη φιλοσοφία, πολύ πιο συγκροτημένη και σφριγηλή

από τη φιλοσοφία της μέσης πλατωνικής περιόδου, η οποία άσκησε μια ευρεία και βαθιά επιρροή στη μεταγενέστερη ευρωπαϊκή σκέψη.

Έχουμε στη διάθεσή μας μόνο μία αξιόπιστη πηγή σχετικά με τη ζωή του Πλωτίνου: είναι το έργο του Πορφυρίου, μαθητή και συντάκτη των συγγραμμάτων του, με τίτλο *Περί του Πλωτίνου Βίου*, το οποίο συνέγραψε ο Πορφύριος περισσότερα από τριάντα χρόνια μετά τον χωρισμό του από τον Πλωτίνο, και το ενέταξε στην αρχή των *Εννεάδων*.² Πρόκειται για ένα έργο που είναι γενικώς αναγνωρισμένο ως εξαιρετικό· στην αρχαία γραμματολογία δεν υπάρχει προηγούμενό του, ούτε μπορεί οποιαδήποτε φιλοσοφική βιογραφία να συγκριθεί μαζί του, και μας παρέχει πολλές αυθεντικές πληροφορίες.³ Αναφέρει βέβαια ελάχιστα για τα νεώτερα χρόνια του Πλωτίνου, για τον απλό λόγο ότι και ο ίδιος ο Πλωτίνος δεν αποκάλυψε σχεδόν τίποτε επί του θέματος στους μαθητές του.⁴ Ωστόσο, μπορούμε να καταλήξουμε με αρκετή βεβαιότητα στο έτος γεννήσεώς του: γνωρίζουμε ότι πέθανε στο τέλος του δευτέρου χρόνου της βασιλείας του Κλαυδίου του Β',⁵ δηλαδή το 270, σε ηλικία 66 ετών, όπως είτε στον Πορφύριο ο μαθητής και γιατρός του Ευστόχιος, στοιχείο που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι γεννήθηκε μεταξύ 204-205· η ακριβής ημερομηνία παραμένει άγνωστη, αφού ο Πλωτίνος δεν θα επέτρεπε ποτέ τον εορτασμό των γενεθλίων του.⁶ Ούτε για την καταγωγή του μπορούμε να μιλήσουμε με απόλυτη βεβαιότητα. Αυτό που γίνεται γενικώς αποδεκτό από τον τέταρτο αιώνα και πέρα είναι ότι κατάγεται από την Αίγυπτο, κυρίως επειδή ο Ευνάπιος⁷ αναφέρει ως τόπο γέννησής του τη Λυκόπολη της Άνω Αιγύπτου, τη σημερινή Ασιούτ. Επειδή, ωστόσο, δύσκολα μπορεί μια τέτοια πληροφορία να είναι έγκυρη χωρίς να την αναφέρει ο Πορφύριος, διατηρούμε τις αμφιβολίες μας. Δεν υπάρχει κανένα στοιχείο στον συντομότατο βίο που περιγράφει ο Ευνάπιος, ούτε στη ση-

μείωση του λεξικού της Σούδας (η οποία σημείωση στην ψευδο-Ευδοκία αποτελεί μια παραποίηση του δεκάτου έκτου αιώνα) που να μας δίνει κάποιον βάσιμο λόγο να υποθέτουμε πως είτε ο Ευνάπιος είτε οι Βυζαντινοί είχαν πρόσβαση σε οποιαδήποτε πηγή εκτός του έργου του Πορφυρίου *Περί του Πλωτίνου Βίου*. Η γενική πεποίθηση ότι ο Πλωτίνος ήταν αιγυπτιακής καταγωγής ενδέχεται να διαμορφώθηκε αποκλειστικά βάσει του γεγονότος ότι σπούδασε στην Αλεξάνδρεια.⁸ Εξ ίσου ανύπαρκτες είναι οι πληροφορίες μας σχετικά με την οικογένεια ή τη φυλή του. Το όνομά του ακούγεται λατινογενές, και ενδεχομένως υποδεικνύει κάποια αρχική σύνδεση της οικογενείας του με τον οίκο της συζύγου του Τραϊανού⁹ της Πλωτίνας, πράγμα που δεν φανερώνει τίποτε για τη φυλή του. Ωστόσο, ένα είναι βέβαιο βάσει των εσωτερικών στοιχείων των συγγραμμάτων του: η εκπαίδευσή του και το πνευματικό του υπόβαθρο ήταν εξ ολοκλήρου ελληνικά. (Δεν εμφανίζεται πουθενά κανένα στοιχείο που να δείχνει ότι καταλάβαινε οποιαδήποτε άλλη γλώσσα: το απόσπασμα των *Εννεάδων* V.8. [31.], το οποίο έχει χρησιμοποιηθεί κατά καιρούς για να καταδειχθεί ότι ήταν σε θέση να διαβάζει ιερογλυφικά, αποδεικνύει για την ακρίβεια ακριβώς το αντίθετο, όπως έχουν σχολιάσει οι Μπρεϊέ, Σβάζερ κ.ά., ακόμη και στην απίθανη περίπτωση που το απόσπασμα αυτό όντως αναφέρεται σε ιερογλυφικά.)¹⁰

Το 232, κατά το 28ο έτος της ζωής του, ο Πλωτίνος πήγε στην Αλεξάνδρεια προκειμένου να σπουδάσει φιλοσοφία· εκεί δεν έβρισκε κανέναν δάσκαλο που να τον ικανοποιεί, μέχρι που, προς τα τέλη του 232 ή στις αρχές του 233, κάποιος τον οδήγησε στον Αμμώνιο.¹¹ Μόλις τον άκουσε, μας λέει ο Πορφύριος, ο Πλωτίνος είπε: «Αυτός είναι ο άνδρας που αναζητούσα»,¹² και η διδασκαλία του τον ικανοποίησε τόσο απόλυτα, που παρέμεινε με τον δάσκαλό του επί ένδεκα συναπτά έτη. Ελάχιστα είναι τα στοιχεία που γνωρίζουμε σχετικά με τη διδασκαλία του Αμμωνίου, αν και

πιστά τις συμβάσεις της θεοποίησης του Γορδιανού, αντιμετώπιζε την οικογένειά του με σεβασμό, και διατηρούσε καλές σχέσεις με τη σύγκλητο). Βεβαίως αυτή η εξήγηση παραμένει αναγκαστικά ανεξακρίβωτη, αφού δεν μπορούμε να καταλήξουμε σε κανένα ασφαλές συμπέρασμα σχετικά με την κατάσταση πραγμάτων με την οποία ήρθε αντιμέτωπος ο Πορφύριος όταν έφθασε στη Ρώμη το 263. Ο Πλωτίνος είχε άφθονο χρόνο στη διάθεσή του επί δεκαεννιά χρόνια ώστε να γίνει πασίγνωστος και να αποκτήσει διακεκριμένους φίλους.

Στη Ρώμη ο Πλωτίνος άρχισε να διδάσκει φιλοσοφία, και δέκα χρόνια αργότερα να καταγράφει την προφορική του διδασκαλία.³⁹ Αυτή είναι η περίοδος της ζωής του την οποία γνωρίζουμε καλύτερα από τον Πορφύριο, αν και δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι ο Πορφύριος βρισκόταν δίπλα του μόνον τα έξι τελευταία χρόνια της ζωής του. Η εικόνα που μας δίνει για τον δάσκαλό του είναι αυτή ενός καθιερωμένου φιλοσόφου, με έναν ήδη διαμορφωμένο κύκλο φίλων και μαθητών, και μια πλήρως ανεπτυγμένη μέθοδο διδασκαλίας: αν είχαν προηγηθεί οποιεσδήποτε δυσκολίες, ανασφάλειες και αβεβαιότητες, δεν γνωρίζουμε τίποτε γι' αυτές. Είναι μια ελκυστική εικόνα, και περιλαμβάνει κάποιες λεπτομέρειες που μας βοηθούν να κατανοήσουμε τη φιλοσοφία του Πλωτίνου. Κατ' αρχάς διαπιστώνουμε ότι αυτός, ο πιο απόκοσμος όλων των φιλοσόφων, ο πλατωνικός που αψηφούσε ολόκληρη την κοινωνικοπολιτική διάσταση της πλατωνικής φιλοσοφίας, όχι μόνο ευημερούσε στους αριστοκρατικούς κύκλους της Ρώμης, αλλά ταυτοχρόνως έθετε συστηματικά τον εαυτό του στην υπηρεσία των φίλων και των γειτόνων του με τρόπο αποτελεσματικό και αποστασιοποιημένο. Ασφαλώς κήρυττε αδιαλείπτως την αποστασιοποίηση από τα εγκόσμια, και ενδεχομένως προσπαθούσε να την καταστήσει εφαρμόσιμη από το μεγαλύτερο μέρος του κύκλου του. Το εντυπωσιακότερο παράδειγμα αυτής της επίδρασης

του είναι, σύμφωνα με τον τον Πορφύριο⁴⁰, εκείνο του συγκλητικού Ρογκατιανού, ο οποίος αποποιήθηκε την περιουσία του, αρνήθηκε το αξίωμα του πραίτορα όταν οι άνδρες που είχαν ήδη διοριστεί ως επίσημοι ακόλουθοί του τον περίμεναν στην οικία του για να τον συνοδεύσουν στην πρώτη επίσημη περιοδεία του, και έκτοτε διήγε τον ασκητικό βίο ενός φιλοσόφου-μοναχού επαιτικού τάγματος· ο Πορφύριος αναφέρει μάλιστα ότι χάρη σε αυτόν τον τρόπο ζωής θεραπεύτηκε από την ποδάγρα του. Όσο για την αποτυχημένη απόπειρα ίδρυσης μιας πόλης φιλοσόφων στην Καμπανία,⁴¹ η ικανοποιητικότερη εξήγηση δίνεται από τον Χάρντερ.⁴² Ο αυτοκράτορας Γαλληνός είχε προτείνει στον Πλωτίνo να του διαθέσει τα μέσα για να ιδρύσει μία δική του πόλη που θα ονομαζόταν «Πλατωνόπολις»,⁴³ ένα είδος παγανιστικής μονής στην οποία θα αποσύρονταν από τη ζωή της Ρώμης ο Πλωτίνος μαζί με τους φίλους και τους μαθητές του, πολλοί από τους οποίους ήταν συγκλητικοί με τις συζύγους τους. Ο πραγματικός λόγος που ο Γαλληνός απέσυρε την πρότασή του, ήταν η ευγενική απόσταση που ήθελε να κρατά ο Πλωτίνος από τη σύγκλητο, επειδή θεωρούσε ότι είναι χρέος του εναρέτου και σοφού ανθρώπου να προσφέρει στους άλλους όχι μόνο πνευματική καθοδήγηση, αλλά και οποιαδήποτε πρακτική και υλική βοήθεια του υπαγορεύει η πεφωτισμένη συνείδησή του. Συνέτρεχε λοιπόν τους συνανθρώπους του αφειδώς κάθε φορά που ένιωθε ότι τον χρειάζονται, και επί πλέον διαιτήτευε πολλών διαμαχών, όπως μας λέει ο Πορφύριος,⁴⁴ χωρίς ωστόσο να κάνει ούτε έναν εχθρό, γεγονός αδιανόητο για τους περισσότερους ανθρώπους που εμπλέκονται σε μια τέτοια άχαρη διαδικασία. Οι αριστοκράτες φίλοι του συχνά του ανέθεταν τη νόμιμη κηδεμονία και τη διαχείριση της περιουσίας των παιδιών τους, και εκείνος εκπλήρωνε τα καθήκοντά του με εξαιρετική ευσυνειδησία. «Το σπίτι του», αναφέρει ο Πορφύριος, «ήταν γεμάτο αγόρια και κορίτσια»⁴⁵ (πρέπει λοιπόν

να ήταν μεγάλο και αρκετά αξιοπρόσεκτα διαρρυθμισμένο· όσο ασκητική και αν ήταν η προσωπική του ζωή, ο Πλωτίνος δεν ήταν ένας φιλόσοφος-επαίτης σαν τους κυνικούς). Φρόντιζε την εκπαίδευσή τους και διαχειριζόταν τις περιουσίες τους με τον πιο προσεκτικό και αποτελεσματικό τρόπο. Φαίνεται ότι θεωρούσε πως όσα παιδιά μεγαλώνοντας στρέφονταν στη φιλοσοφία, σίγουρα θα αποποιοούνταν τις περιουσίες τους όπως ο Ρογκατιανός, αλλά μέχρι να ενηλικιωθούν ώστε να είναι τα ίδια σε θέση να καταλήξουν σε αυτήν την απόφαση, ο Πλωτίνος ένιωθε υποχρεωμένος να ανταποκρίνεται με σχολαστικότητα και μεθοδικότητα στον ρόλο του υπευθύνου για τη συνολική εκπαίδευσή τους βάσει του ρωμαϊκού νόμου. Αυτή η στενή σχέση μεταξύ αποποίησης της περιουσίας και στροφής στη φιλοσοφία ρίχνει άπλετο φως στον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπιζαν τον φιλοσοφικό τρόπο ζωής οι μεταγενέστεροι Έλληνες φιλόσοφοι, και εξηγεί γιατί κάποιοι μορφωμένοι χριστιανοί κατά τη διάρκεια του επόμενου αιώνα αυθόρμητα χαρακτήριζαν τους πρώτους μοναχούς «χριστιανούς φιλοσόφους».

Ο Πλωτίνος ήταν πάντοτε στη διάθεση των φίλων του όταν αντιμετώπιζαν δυσκολίες ή οποιοδήποτε πρόβλημα, μικρότερο ή μεγαλύτερο, από το να χάσουν ένα περιδέραιο μέχρι να παρουσιάσουν επίμονες τάσεις αυτοκτονίας. Ο Πορφύριος αναφέρει⁴⁶ πως όταν ο ίδιος σκεπτόταν σοβαρά να αυτοκτονήσει, ο Πλωτίνος τον επισκέφθηκε απρόσμενα, του είπε ότι αυτή δεν ήταν μια λογική απόφαση αλλά ότι οφειλόταν στην υπερβολική μέλαινα χολή (μελαγχολία) που είχε συσσωρευτεί μέσα του⁴⁷ και τον συμβούλεψε επιτακτικά να απομακρυνθεί από τη Ρώμη ώστε να αλλάξει ριζικά περιβάλλον. Ο Πορφύριος υπάκουσε και πήγε στη Σικελία· δεν γνωρίζουμε αν ο Πλωτίνος το έκανε σκόπιμα, αλλά αυτή η απομάκρυνση σήμανε το τέλος της σχέσης τους, αφού λίγο αργότερα ο Πλωτίνος πέθανε. Όπως έκαναν και άλλοι σπουδαί-

οι στοχαστές, φαίνεται ότι είχε την έμφυτη ικανότητα να διαφυλάττει τον εσωτερικό του κόσμο από αυτήν την πληθώρα εξωτερικών δραστηριοτήτων. Μπορούσε να ασχολείται ταυτοχρόνως με τις αυτοκτονικές τάσεις του Πορφύριου, με το χαμένο περιδέραιο της Χιόνης και με τα μαθήματα του Ποταμώνα, χωρίς να διαταράσσεται ούτε στο ελάχιστο η διαλογιστική του διάθεση. Η ικανότητα αυτή σχετίζεται, όπως θα δούμε, με τα δόγματά του περί ψυχής.

Τα όσα μας λέει ο Πορφύριος σχετικά με τον κύκλο του Πλωτίνου στη Ρώμη, καθώς και για τις φημολογίες που κυκλοφορούσαν εντός αυτού για τον Δάσκαλο, ρίχνουν κάποιο φως σε ορισμένα ερωτήματα που είναι σημαντικά για να κατανοήσουμε τη σχέση της σκέψης του με τις απόψεις της εποχής του, τη σχέση του με τον παγανισμό, τον γνωστικισμό και τη μαγεία. Το επεισόδιο από τον *Βίο* που, αν ερμηνευθεί ορθώς στα πλαίσιά του, μας βοηθά να κατανοήσουμε τη στάση του απέναντι στην παγανιστική θρησκεία της εποχής του (στην οποία στάση του γίνονται μόνον κάποιες σύντομες και περιστασιακές αναφορές στις *Εννεάδες*), είναι αυτό που αφορά στην περίφημη απάντησή του στον Αμέλιο.⁴⁸ Ο Αμέλιος Γεντιλιανός από την Ετρουρία ήταν το αρχαιότερο μέλος της σχολής, ο γηραιότερος και στενότερος συνεργάτης του Πλωτίνου και ένας ακούραστος απεραντολόγος όσον αφορά στην ανάλυση και στην υπεράσπιση των διδασκαλιών του. Έγινε «φιλοθύτης» και παρευρισκόταν σε κάθε θυσία που λάμβανε χώρα στις επίσημες περιστάσεις σε όλους τους ναούς. Μια μέρα ζήτησε από τον Πλωτίνο να τον ακολουθήσει, αλλά εκείνος απάντησε: «Εκείνοι πρέπει να έρχονται σ' εμένα, όχι εγώ να πηγαίνω σ' εκείνους». Ότι και αν σήμαινε αυτή η αγέρωχη ρήση⁴⁹ (την οποία δεν αποκλείεται να παρεξήγησαν ως υπερβολικά δογματική οι αφοσιωμένοι μαθητές του), καθιστά σαφές ότι ο Πλωτίνος δεν έβρισκε κανένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον ή νόημα στην τή-

ρηση των τύπων της θρησκείας. Αυτή ακριβώς την εντύπωση αποκομίζει κανείς διαβάζοντας και τις *Εννεάδες*. Η θρησκεία είναι για τον Πλωτίνο υπόθεση του ατόμου, όχι της κοινωνίας· είναι ένα μοναχικό ταξίδι του νοός προς τον Θεό, κατά το οποίο παίζουν ελάχιστο ή καθόλου ρόλο τα τελετουργικά και οι εορτασμοί. Παράλληλα, ωστόσο, τόσο στην ιστορία του Αμελίου όσο και στις *Εννεάδες*, καθίσταται σαφές ότι αυτή του η αδιαφορία δεν περιείχε καμία εχθρότητα· παρ' ότι ο ίδιος δεν επισκεπτόταν τους ναούς, δεν υπάρχουν στοιχεία ότι απέτρεπε τον Αμέλιο. Εξ άλλου, ο Αμέλιος ήταν το αρχαιότερο μέλος της σχολής, και όλα όσα αναφέρονται γι' αυτόν στον *Βίο* δείχνουν ότι ο Πλωτίνος τον εκτιμούσε ιδιαίτερα ακριβώς ως φιλόσοφο· το χειρότερο που θα μπορούσε να θεωρήσει για την προσήλωσή του στα τελετουργικά είναι ότι επρόκειτο για μια αξιαγάπητη αδυναμία του, η οποία επ' ουδενί καθιστούσε τον Αμέλιο ακατάλληλο για τη φιλοσοφία.⁵⁰ Ούτε βέβαια η χρήση παραδειγμάτων από τις πεποιθήσεις και τις πρακτικές της λαϊκής θρησκείας⁵¹ υποδηλώνει οποιαδήποτε εχθρότητα, αλλά και ούτε οποιονδήποτε ενθουσιασμό ή το παραμικρό ενδιαφέρον. Τα εξωτερικά χαρακτηριστικά των τελετουργιών, τόσο της λαϊκής λατρείας όσο και των μυστηριακών θρησκειών, μπορούν να αντικατοπτρίζουν ως σύμβολα τις εσωτερικές εμπειρίες της πραγματικής, φιλοσοφικής θρησκείας, αλλά τίποτε περισσότερο.

Υπήρχε, ωστόσο, ένα είδος θρησκείας που είχε διαδοθεί στην εποχή του και στον κύκλο του, το οποίο ο Πλωτίνος πραγματικά απεχθανόταν: ο γνωστικισμός. Σε κάποια αποσπάσματα της πραγματείας του *Κατά Γνωστικών*,⁵² εκφράζεται με ένα πάθος που ξεπερνά σε ένταση τη δριμύτερη πολεμική του κατά του στωικού υλισμού ή της επικούρειας άρνησης της θείας πρόνοιας, ακόμη και την αγανάκτησή του για τη βλάσφημη ανοησία κάποιων πεποιθήσεων των αστρολόγων. Ο λόγος αυτής της έντονης εχθρό-

τητας καθίσταται σαφής στο κεφάλαιο 10 της πραγματείας, καθώς και στο κεφάλαιο 16 του *Βίου*. Στο κεφάλαιο 10 ο Πλωτίνος αναφέρει: «Κάποιοι από τους φίλους μας συνάντησαν αυτόν τον τρόπο σκέψης προτού γίνουν φίλοι μας, και δεν γνωρίζω πώς τα καταφέρνουν, αλλά τον συνεχίζουν», και ο Πορφύριος στον *Βίο* μάς λέει: «Υπήρχαν πολλοί χριστιανοί στην εποχή του, κάποιοι από τους οποίους ήταν αιρετικοί που επηρεάζονταν από την αρχαία φιλοσοφία...»⁵³ και μετά περιγράφει τις «αποκαλύψεις» τους, οι οποίες κατεδείκνυναν ότι ήταν Γνωστικοί. Στη συνέχεια περιγράφει την κριτική που ασκούσε εναντίον τους ο Πλωτίνος, ο Αμέλιος και ο ίδιος ο Πορφύριος, δείχνοντας στην πορεία ότι η αποκαλυπτική διάσταση που προσέδιδαν οι Γνωστικοί στον Ζωροάστρη ήταν μια μεταγενέστερη παραποίηση, χρησιμοποιώντας περίπου τα ίδια επιχειρήματα που χρησιμοποίησε και αργότερα όταν ασχολήθηκε με την Παλαιά Διαθήκη κατά τη δομύτατη επίθεσή του εναντίον των χριστιανών. Αυτά τα στοιχεία δείχνουν ότι ο Πλωτίνος θεωρούσε τους Γνωστικούς ως τους πιο θανάσιμους εχθρούς όλων όσων πίστευε, και ότι τους θεωρούσε τόσο επικίνδυνους επειδή επιτίθεντο εκ των έσω: υπήρχαν άνθρωποι μέσα στον ίδιο του τον κύκλο που ασπάζονταν τον γνωστικισμό, άνθρωποι αρκετά κοντινοί του ώστε να τους αποκαλεί «φίλους» παρά τις πεποιθήσεις τους, με τους οποίους ίσως ακόμη και να θεωρούσε εφικτή μια συμφιλίωση κάποτε. Είναι γεγονός ότι στις *Εννεάδες* βρίσκουμε ιδέες που εμφανίζουν κάποια συγγένεια με τον γνωστικισμό.⁵⁴ Φαίνεται ότι ο Πλωτίνος συνειδητοποίησε σταδιακά τους κινδύνους που ελλόχευαν, καθώς και τις ασυμβίβαστες διαφορές μεταξύ της δικής του ερμηνείας του πλατωνισμού και οποιασδήποτε μορφής γνωστικισμού. Τελικά όμως είναι σίγουρο ότι ο Πλωτίνος θεώρησε ότι ο γνωστικισμός ήταν για τον κύκλο του μια δηλητηριώδης επιρροή που διέφθειρε τη σκέψη και τη ζωή των μελών του, και που αν παρέμενε ανεξέλεγκτη θα

διέλυε τη συνοχή της αληθινής ελληνικής φιλοσοφίας τους, καθιστώντας την ένα άμορφο συνονθύλευμα βαρβαρικών ανουσιωτήτων και ανηθικότητας. Η ένστασή του στις θέσεις των Γνωστικών είναι ταυτοχρόνως παραδοσιακής, λογικής και ηθικής φύσεως. Κατά τον Πλωτίνο δεν υπάρχει και δεν μπορεί να υπάρξει καμία σύγκρουση μεταξύ της παραδοσιακής αυθεντίας που αναγνωρίζει ο ίδιος, κυρίως αυτής του Πλάτωνος, και της λογικής. Δεν αντιμετωπίζει τους πλατωνικούς διαλόγους ως θεόπνευστα έργα ή ως αποτελέσματα θείας αποκαλύψεως στην οποία η λογική του πρέπει να υποταχθεί, ούτε και θεωρεί ωστόσο ότι θα μπορούσε να έχει μεγαλύτερη ευθυκρισία από τον Πλάτωνα και συνεπώς ότι θα ήταν ποτέ σε θέση να τον επικρίνει και να τον διορθώνει, με τον τρόπο που επικρίνει και διορθώνει τον Αριστοτέλη. Η λογική και η ευθυκρισία του Πλάτωνος είναι απλούστατα αδιαμφισβήτητη, με την προϋπόθεση βέβαια ότι ο αναγνώστης τον κατανοεί σωστά, δηλαδή όπως τον ερμηνεύει ο Πλωτίνος. Η αυθεντία του Πλάτωνος έγκειτο σε μεγάλο βαθμό στην αρχαιότητά του: ο Πλωτίνος ήταν πεπεισμένος, όπως και άλλοι σύγχρονοί του, ότι όσο πιο αρχαίο είναι ένα δόγμα, τόσο περισσότερες πιθανότητες έχει να είναι βαθιά αληθινό, και για τους πλατωνικούς φιλοσόφους ο Πλάτων ήταν ο ανώτερος αρχαίος σοφός και ο πιο αξιόπιστος ερμηνευτής οποιασδήποτε πραγματικής σοφίας θα μπορούσε να είναι αρχαιότερη του ιδίου· παρ' ότι οι αναφορές στην ορφική και στην πυθαγόρεια φιλοσοφία είναι πολύ λιγότερες στις *Εννεάδες* απ' ό,τι στα έργα του Ιαμβλίκου και των διαδόχων του, η πιστότητά τους είναι αναμφισβήτητη κατά τον Πλωτίνο. Οι αποκαλύψεις των Γνωστικών έπρεπε να καταδειχθούν ως πρόσφατες παραποιήσεις, επειδή επικαλούνταν την αυθεντία σοφών όπως ο Ζωροάστρης, τους οποίους όλοι αποδέχονταν ως αρχαιότερους του Πλάτωνος. Χρησιμοποιούσαν μια κίβδηλη εκδοχή της αρχαίας σοφίας για να προσδίδουν κύρος στη δική τους πομπώδη

διαστρέβλωση της πραγματικής αρχαίας σοφίας. Ο Πλωτίνος θεωρούσε ότι σε αυτό τούς ωθούσε μια ανήθικη και παράλογη αλαζονεία και αδημονία. Αυτές οι ίδιες τους οι «αποκαλύψεις» ανατροφοδοτούσαν τη μεγαλομανία τους και τους έκαναν να θεωρούν τους εαυτούς τους ως ανωτέρους όχι μόνον από τους σοφούς της ελληνικής παράδοσης, αλλά και από ολόκληρο το ορατό σύμπαν, από τη θεία δύναμη που το δημιουργήσε και από τις αστρικές θεότητες που το διείπαν· θα αναλύσουμε αργότερα τον λόγο για τον οποίο οι πλατωνικοί ένιωθαν τόσο έντονη απέχθεια για την περιφρόνηση με την οποία οι Γνωστικοί αντιμετώπιζαν τον ορατό κόσμο. Επειδή λοιπόν θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως μία προνομιούχα κάστα όντων που συνδέονταν απ' ευθείας με το θείο, πίστευαν ότι μέσω των μυστικών τους γνώσεων και τεχνικών μπορούσαν να επιστρέψουν εύκολα και γρήγορα στη θέση που δικαιωματικά τους ανήκε στον πνευματικό κόσμο, παρακάμπτοντας τον μακρύ και δύσκολο δρόμο της αρετής και της ασκήσεως του νοός που η πραγματική φιλοσοφία κατεδείκνυε ως τον μοναδικό δρόμο προς τη θέωση. Αυτοί ήταν οι λόγοι για τους οποίους ο Πλωτίνος θεωρούσε τον γνωστικισμό τόσο επικίνδυνο και τον πολεμούσε με τόση σφοδρότητα.

Παρ' ότι ο Πλωτίνος αποδοκίμαζε εντόνως τη χρήση της μαγείας από τους Γνωστικούς,⁵⁵ δύο επεισόδια που περιγράφονται στον *Βίο* και κάποια αποσπάσματα από τις *Εννεάδες* οδήγησαν κάποιους μελετητές στο συμπέρασμα πως ούτε και ο ίδιος δίσταζε να την εξασκήσει όταν το απαιτούσαν οι περιστάσεις.⁵⁶ Τα δύο επεισόδια απαντώνται στο κεφάλαιο 10 του *Βίου* και αμφότερα λαμβάνουν χώρα πολύ πριν ο Πορφύριος έλθει στη Ρώμη και ακολουθήσει τον Πλωτίνο. Συνεπώς ο Πορφύριος δεν τα γνώριζε από πρώτο χέρι, και δεν αποκλείεται να τα τροποποίησε κατά την εξιστόρησή τους, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι δεν είναι αληθή ή ότι πρέπει να απορριφθούν ως αποκυήματα φαντασίας. Εξ άλ-

λου, μπορεί να του τα ανέφερε και ο ίδιος ο Πλωτίνος, και ειδικά όσον αφορά στο πρώτο επεισόδιο, αυτό είναι το πιο πιθανό. Εκεί γίνεται λόγος για τον μοναδικό (κατά τον Πορφύριο) προσωπικό εχθρό του Πλωτίνου, τον Ολύμπιο τον Αλεξανδρέα, ο οποίος για λίγο είχε υπάρξει μαθητής του Αμμωνίου (γεγονός που υποδεικνύει ότι το επεισόδιο αυτό ίσως να έλαβε χώρα στην Αλεξάνδρεια και όχι στη Ρώμη). Ο Ολύμπιος λοιπόν φέρεται να προσπάθησε να εξασκήσει αστρομαγεία εναντίον του Πλωτίνου, και (σύμφωνα με την πιθανότερη ερμηνεία της δυσονήτης και αμφίσημης διατύπωσης του Πορφυρίου) τα κατάφερε αρκετά ώστε να προκαλέσει στον Πλωτίνο μια δριμύτατη κρίση κωλικού από τον οποίο έτσι κι αλλιώς κατά καιρούς υπέφερε, αλλά ο ίδιος ο Πλωτίνος απέδωσε τη συγκεκριμένη κρίση στις δολοπλοκίες του Ολύμπιου (τουλάχιστον εν μέρει· δεν είναι σαφής ο βαθμός). Ο Ολύμπιος όμως, όπως ο ίδιος ανέφερε, ένωσε τη μαγεία να ανακλάται στην ανώτερη ψυχική δύναμη του Πλωτίνου και να επιστρέφει εναντίον του, και αναγκάστηκε να σταματήσει τις απόπειρές του επειδή διαπίστωσε ότι κινδύνευε να προκαλέσει μεγαλύτερο κακό στον εαυτό του παρά στον αντίπαλό του. Η ιστορία αυτή δείχνει σαφώς ότι ο Ολύμπιος και ο Πλωτίνος, όπως οι πάντες κατά τη διάρκεια του τρίτου αιώνα, πίστευαν στη δύναμη της μαγείας, χωρίς ωστόσο να καταδεικνύεται ότι ο Πλωτίνος σε αυτήν την περίπτωση όντως άσκησε μαγεία, και σίγουρα όχι για κάτι περισσότερο από αυτοάμυνα. Αυτό που φαίνεται να υποδεικνύεται περισσότερο είναι ότι ο Πλωτίνος εξέπεμπε εκ φύσεως μια τόσο ισχυρή ψυχική δύναμη που προσείλκυε επικίνδυνες επιθέσεις μαγείας, ενώ ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζεται στις *Εννεάδες* η θεωρία του περί μαγείας, ουδαμώς αντίκειται στην ερμηνεία αυτού του επεισοδίου. Υπάρχουν στις *Εννεάδες* αρκετές αναφορές που καθιστούν σαφές ότι ο Πλωτίνος δεν αμφισβητούσε την αποτελεσματικότητά της μαγείας. Η εκτενέστερη και

πιο προσεγγμένη ανάλυση γίνεται στο τέλος της δεύτερης πραγματείας με τίτλο *Περί των Ζητημάτων της Ψυχής*,⁵⁷ όπου εκθέτει τις απόψεις του σχετικά με τα όρια της επίδρασης της μαγείας στους αγαθούς και σοφούς ανθρώπους και στους θεούς: μόνο στο υλικό σώμα και στην κατώτερη άλογη ψυχή που σχετίζεται στενά με αυτό μπορεί να επιδράσει η μαγεία, και το κακό που μπορεί να προκληθεί σε αυτές τις περιπτώσεις, ακόμη και αν είναι αρκετό για να σκοτώσει το σώμα, είναι επουσιώδες. Ο αγαθός και σοφός άνθρωπος δεν συμβουλευεται να λαμβάνει αντίμετρα σε αυτό το επίπεδο. Αν όμως οι αναταράξεις των πεδίων της μαγείας σε αυτό το κατώτερο επίπεδο τείνουν να επηρεάσουν και τη λογική ψυχή (όπως μπορεί να κάνει μια ερωτική επωδή), τότε επιβάλλεται η χρήση «αντεπωδών» (αντίθετων ξορκιών) που θα ουδετεροποιήσουν αυτές τις αναταράξεις. Είναι αμφίβολο αν η μετοχή «ἀντεπᾶδων» που χρησιμοποιεί εδώ⁵⁸ ο Πλωτίνος έχει την κυριολεκτική έννοια της μαγικής ιεροπραξίας ή αν αναφέρεται στη φιλοσοφική νουθεσία, όπως και σε άλλα σημεία των *Εννεάδων* ο όρος «ἐπωδή» χρησιμοποιείται μεταφορικά, ακολουθώντας το παράδειγμα του Πλάτωνος στον διάλογο *Χαρμίδης*.⁵⁹ Όσο για τους θεούς, μόνον οι αστρικές θεότητες μπορούν να εισέρχονται στη σφαίρα της μαγείας, χωρίς ούτε καν τα υλικά σώματά τους να επηρεάζονται ουσιαστικά από αυτήν: το μόνο που μπορεί να κάνει ο μάγος είναι να χειραγωγεί τις εκροές ενέργειας που προέρχονται από τον ήλιο, τη σελήνη και τους αστέρες, χωρίς οι ίδιες οι θεότητες να το αντιλαμβάνονται ούτε στο ελάχιστο.

Αυτό το τελευταίο αξίζει να το έχουμε υπ' όψιν μας τώρα που θα ασχοληθούμε με το δεύτερο επεισόδιο που αφορά στην «πνευματιστική συγκέντρωση στο ιερό της Ίσιδος», την οποία συγκέντρωση αναλύει διεξοδικότατα ο Dodds στο παράρτημα του έργου του με τίτλο *The Greeks and the Irrational [Οι Έλληνες και το Παράλογο]*. Ο Πλωτίνος πείστηκε να παρευρεθεί σε μια ε-

πίκληση του προσωπικού του φύλακα αγγέλου στο ιερό της Ίσιδος (Iseum) στη Ρώμη. (Δεν υπάρχουν στοιχεία που να αναφέρουν με ποια διάθεση πήγε εκεί ή κατά πόσο τον ενδιέφερε αυτή η διαδικασία). Προς έκπληξη και θαυμασμό όλων των παρευρισκομένων, αντί για άγγελος εμφανίστηκε ένας θεός, στον οποίο όμως, εξ αιτίας ενός τεχνικού προβλήματος που ενέσκηψε (του πνιγμού ενός ζεύγους αποτρεπτικών πτηνών⁶⁰), ήταν αδύνατο να θέσουν οποιοδήποτε ερώτημα. Ο Πορφύριος φαίνεται να συνδέει αυτό το επεισόδιο⁶¹ με την πραγματεία του Πλωτίνου με τίτλο *Περί των Υπέρ Ημών Ορισθέντων Φυλάκων Αγγέλων*: αν όντως συνδέονται, μια προσεκτική ανάγνωση της πραγματείας δείχνει ότι ο Πλωτίνος μάλλον δεν έμεινε ιδιαίτερα εκστατικός μπροστά στα όσα συνέβησαν (ή φάνηκαν να συμβαίνουν) κατά την επίκληση. Στην πραγματεία αυτή ερμηνεύεται η διδασκαλία του Πλάτωνος, και κυρίως ο μύθος της *Πολιτείας*, σχετικά με τους πνευματικούς φύλακες στους οποίους ανατίθεται η προστασία κάθε όντος. Είτε είμαστε άνθρωποι είτε ζώα, άγγελοι ή θεοί, εμείς οι ίδιοι καθορίζουμε τον κάθε κρίκο της αλυσίδας των μετεμψυχώσεών μας, αποφασίζοντας κάθε φορά αν θα ζήσουμε σύμφωνα με τις ηθικές επιταγές του ανωτέρου ή του κατωτέρου εαυτού μας: κατά συνέπειαν, εμείς επιλέγουμε στην κάθε ζωή μας και τη θέση του φύλακα αγγέλου μας στην πνευματική ιεραρχία, αφού ο φύλακας άγγελος στον οποίο ανατίθεται το εκάστοτε όν, βρίσκεται πάντοτε στο αμέσως επόμενο επίπεδο του ανωτέρου σημείου στο οποίο μπορεί να ανέλθει η ψυχή του συγκεκριμένου όντος. Έτσι λοιπόν, ο φύλακας άγγελος ή καλύτερα ο πνευματικός φύλακας του απολύτως αγαθού και σοφού («σπουδαίου») ανθρώπου που ζει στο επίπεδο του Νοός, είναι το ίδιο το Ένα ή ο Θεός του Καλού, και συνεπώς βρίσκεται εντελώς εκτός της εμβέλειας κάθε μαγικής επικλήσεως.⁶² Υπάρχουν άνθρωποι στους οποίους έχουν οριστεί ως φύλακες άγγελοι οι αστρικές θεότητες, τα ανώτερα όντα

που μπορούν να εισέρχονται στη σφαίρα της μαγείας, και αυτοί οι άνθρωποι βρίσκονται αντίστοιχα στο κατώτερο επίπεδο των αγαθών ανθρώπων, δηλαδή εκείνων που πηγαίνουν στον ανώτερο κόσμο και όχι στον τόπο της τιμωρίας. Οι ανώτεροι άνθρωποι σε αυτήν την ιεραρχία του αγαθού βρίσκονται έξω από το φάσμα του ορατού κόσμου, και συνεπώς η φύλαξή τους δεν μπορεί να ανατίθεται στις αστρικές θεότητες.⁶³ Η εμφάνιση λοιπόν μιας τέτοιας κατώτερης ιεραρχικά θεότητας στο ιερό της Ίσιδος, στην καλύτερη περίπτωση θα σήμαινε για τον Πλωτίνο ότι έχει ένα αξιοσέβαστο πνευματικό επίπεδο και ότι βρίσκεται στον σωστό δρόμο, αλλά και ότι απέχει πολύ από την απόλυτη σοφία. Δεδομένου δε ότι την εποχή που έλαβε χώρα αυτή η πνευματιστική συγκέντρωση ο Πλωτίνος είχε ήδη αναπτύξει τη θεωρία του περί μαγείας την οποία τελειοποίησε αργότερα, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι θεώρησε αμέσως πως αυτό που έβλεπαν μπροστά τους δεν ήταν ο πραγματικός θεός αλλά απλώς ένα είδωλό του, μέρος της ενέργειας που εξέρεε από αυτόν και έπαιρνε τη συγκεκριμένη μορφή μέσω της μαγικής τέχνης. Βάσει αυτών των στοιχείων λοιπόν, ευλόγως καταλήγουμε στο ίδιο συμπέρασμα με τον Ντοντς: ο Πλωτίνος δεν ήταν ούτε μάγος ούτε θεουργός. Αποδεχόταν βέβαια ότι οι δυνάμεις των μάγων και των αστρολόγων ήταν υπαρκτές, αφού ως κάποιον βαθμό εξηγούνταν και από τη δική του θεωρία αναφορικά με τους τρόπους λειτουργίας του υλικού σύμπαντος, αλλά προσωπικά ο ίδιος δεν είχε καμία επιθυμία να χειραγωγεί τέτοιες δυνάμεις, και μάλιστα όταν έβλεπε ιερουργούς του αποκρυφισμού να υπερβαίνουν τα όρια της λογικής και της ευλάβειας, και να διατυπώνουν υπερβολικούς ή βλάσφημους ισχυρισμούς καταλογίζοντας στις αστρικές θεότητες κακές ενέργειες, εξαπέλυε εναντίον τους δριμύτατες επιθέσεις.⁶⁴

Εξετάσαμε τη στάση του Πλωτίνου απέναντι στην παγανιστική θρησκεία της εποχής του, στον γνωστικισμό και στη μαγεία, αλλά

δεν μιλήσαμε καθόλου για τις απόψεις του σχετικά με τον ορθόδοξο χριστιανισμό, αφού στην πραγματικότητα δεν υπάρχει τίποτε να πούμε. Δεδομένου ότι ο πλατωνικός Ωριγένης, ο μαθητής του Αμμωνίου που αναφέρεται στο *Περί του Πλωτίνου Βίου*, ήταν κατά πάσα πιθανότητα διαφορετικό άτομο από τον χριστιανό Ωριγένη,⁶⁵ δεν υπάρχει κανένα στοιχείο που να αποδεικνύει ότι υπήρξαν επαφές ή συζητήσεις του Πλωτίνου με ορθόδοξους χριστιανούς, αλλά ούτε και στις *Εννεάδες* υπάρχει κάποια σχετική αναφορά ή επίθεση εναντίον αποκλειστικά ορθόδοξων χριστιανικών δογμάτων (τα οποία δηλαδή δεν υπήρχαν και στον γνωστισμό). Ο Πλωτίνος λοιπόν δεν φαίνεται ποτέ να είχε οποιαδήποτε σχέση με τον ορθόδοξο χριστιανισμό, ούτε ως φίλος ούτε ως πολεμικός. Γνωρίζοντας σήμερα την ισχυρή επίδραση που άσκησε αργότερα η φιλοσοφία του στη χριστιανική σκέψη, είναι ενδιαφέρον να διατυπώνουμε υποθέσεις σχετικά με τις πιθανές αντιδράσεις του, αλλά το μόνο που μπορούμε να πούμε με ασφάλεια είναι ότι ακόμη και αν γνώριζε καλά τον ορθόδοξο χριστιανισμό, μάλλον θα τον αντιπαθούσε. Όσον αφορά στις ομοιότητες και στις διαφορές μεταξύ πλωτίνειας φιλοσοφίας και χριστιανισμού (σύγχρονου του Πλωτίνου ή μεταγενέστερου), αυτό είναι ένα εντελώς διαφορετικό και εξαιρετικά ενδιαφέρον ζήτημα, το οποίο θα θιγεί σε αρκετά σημεία του παρόντος βιβλίου, ενώ η επίδραση που ασκήθηκε σε μεταγενέστερους στοχαστές του χριστιανισμού και του μωαμεθανισμού εξετάζεται σε πολλά σημεία των υπόλοιπων βιβλίων αυτής της σειράς που φέρει τον τίτλο *Ύστερη Ελληνική και Πρώιμη Μεσαιωνική Φιλοσοφία* (ΥΕΠΜΦ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Από τον Νου στην Ύλη: Η Επιστροφή στο Ένα

Α. Η Ψυχή και ο υλικός κόσμος

Από τις τρεις υποστάσεις του Πλωτίνου, η Ψυχή είναι αυτή που καλύπτει το ευρύτερο φάσμα ύπαρξης και η πιο πολυποίκιλη στις δραστηριότητές της. Στο άνω άκρο αυτού του φάσματος, ζει στο ανώτατο επίπεδο, στον κόσμο του Νοός, με τη βοήθεια του οποίου μπορεί να υπερβεί τον εαυτό της και να ανέλθει στην ένωση με το Ένα. Στο κατώτερο επίπεδο είναι αυτή που ευθύνεται για τη δημιουργία των σωμάτων στον ορατό κόσμο. Ωστόσο, όσο ευρύ και αν είναι το φάσμα της, ο Πλωτίνος εμμένει πάντοτε ιδιαίτερα στη σαφή διάκριση που πρέπει να υφίσταται μεταξύ Ψυχής και Νοός (όσο αμυδρή και αν γίνεται ενδεχομένως κάποιες φορές η διαχωριστική γραμμή), και διατηρεί τη χαρακτηριστική πλατωνική λειτουργία της ως διαμεσολαβητικής δύναμης μεταξύ των κόσμων του Νοός και των αισθήσεων (ο δεύτερος εκ των οποίων εκπορεύεται άμεσα από τον πρώτο) και ως αντιπροσώπου του πρώτου στον δεύτερο. Η κανονική και χαρακτηριστικότερη

λειτουργία της είναι η εκλογικευτική σκέψη, η διαδικασία εξαγωγής συμπερασμάτων από προκειμένες, αλλά εκτός αυτής λειτουργεί και στην καθεμία από τις κατώτερες μορφές συνείδησης, με όλες τις εξωτερικές δραστηριότητες που συνεπιφέρουν αυτές. Ωστόσο μπορεί και πρέπει, και φαίνεται ότι καταφέρει πάντοτε χωρίς καμία μείωση της καθολικότητάς της, να υπερβαίνει τη λογική της για να μετέχει της ζωής του Νοός που είναι η άμεση ενόρραση. Η πρωτοβουλία γι' αυτήν την αυθυπέρβαση, όπως πάντοτε στον Πλωτίνο, έρχεται άνωθεν. Είναι ο ίδιος ο Νους αυτός που φωτίζοντας την Ψυχή την εξυψώνει στο επίπεδό του.¹ Οι τρεις πλωτίνειες υποστάσεις βρίσκονται σε μια σχέση ιεραρχικής διάκρισης μέσα στα πλαίσια μιας ενότητας. Δεν είναι αποκομμένες η μία από την άλλη. Το Ένα και ο Νους είναι πάντοτε παρόντα για την Ψυχή και επενεργούν σε αυτήν, και αυτή η αέναη παρουσία και επενέργεια είναι η σημαντικότερη συνειδητοποίηση που έχει να προσφέρει σε εμάς (που η ουσία μας είναι η Ψυχή) ο φιλοσοφικός αυτοστοχασμός.

Ο τρόπος με τον οποίο η Ψυχή εκπορεύεται εκ του Νοός και αυτοστοχαζόμενη επιστρέφει σε αυτόν, αντιστοιχεί άμεσα με το πώς ο Νους εκπορεύεται εκ του Ενός, αλλά η σχέση ανάμεσα στην Ψυχή και στον Νου παραμένει πολύ στενότερη επειδή ο Νους δεν έχει τη μοναδική υπερβατικότητα και την απόλυτη ετερότητα του Ενός. Επί πλέον, όπως κατά την εκπόρευση του Νοός εκ του Ενός, έτσι και κατά την εκπόρευση της Ψυχής εκ του Νοός υπάρχει ένα στοιχείο τόλμης, με την έννοια της άνομης αυτοπροβολής και του πόθου της Ψυχής να ανεξαρτητοποιηθεί και να ζητήσει μια δική της ζωή.² Η συγκεκριμένη μορφή την οποία παίρνει η τόλμη της Ψυχής αποτελεί κατά τον Πλωτίνο την αρχή του χρόνου. Είναι η επιθυμία για μια ζωή διαφορετική από εκείνην του Νοός. Ο Νους βρίσκεται σε μία κατάσταση αιώνιας γαλήνης και συνεχούς διαλογισμού, έχοντας την απόλυτη γνώση και άμεση ε-

παφή με όλα τα πιθανά αντικείμενα του σύμπαντος ταυτοχρόνως. Συνεπώς η μοναδική δυνατότητα διαφοροποίησης που μένει στην Ψυχή είναι η μετάβαση από την αιώνια ζωή σε ένα επίπεδο ύπαρξης όπου δεν είναι τα πάντα ταυτοχρόνως παρόντα, αλλά το ένα πράγμα έρχεται μετά το άλλο και υπάρχει μια επαλληλία, μια αδιάκοπη γραμμικότητα τόσο στις ενέργειες όσο και στις σκέψεις. Η *τόλμη* της Ψυχής είναι στην πραγματικότητα μια συνεχής αναστάτωση, μια έντονη επιθυμία κίνησης χάριν της κίνησης, μια επιθυμία αποφυγής της ταυτόχρονης ύπαρξης όλων των πραγμάτων, έτσι ώστε να μπορεί να περνάει από το ένα στο άλλο. Αυτή η αεικινησία της επαλληλίας των πραγμάτων είναι κατά τον Πλωτίνο ο χρόνος. Ο χρόνος είναι «η ζωή της ψυχής καθώς κινούμενη μεταβαίνει από τον έναν τρόπο ζωής στον άλλο».³ Αυτή είναι για τον Πλωτίνο η μοναδική ικανοποιητική ερμηνεία του χαρακτηρισμού της ψυχής από τον Πλάτωνα ως «ένα κινούμενο είδωλο της αιωνιότητας».⁴ Η Ψυχή είναι ο καλύτερος αντικατοπτρισμός που μπορεί να υπάρξει σε αυτό το επίπεδο, αν και απείρως κατώτερη του αντικατοπτριζόμενου Νοός, αφού είναι λιγότερο ενιαία και περισσότερο διασκορπισμένη και διχασμένη. Ο Πλωτίνος κάνει μια σπουδαία παρομοίωση της Ψυχής με τον σπόρο ο οποίος, ακολουθώντας το πρόγραμμα της ανάπτυξής του, «ξεδιπλώνει τον εαυτό του και υψώνεται και νομίζει ότι φθάνει σε μεγαλείο, αλλά καταργεί το μεγαλείο του εξ αιτίας της διαίρεσής του, και αντί να διατηρήσει την ενότητα του εαυτού του, τη σκορπίζει άσκοπα έξω από τον εαυτό του, προχωρώντας έτσι σε προοδευτικά ασθενέστερες επεκτάσεις».⁵ Η παρομοίωση αυτή μάς δείχνει ότι η κλίμακα αξιών του Πλωτίνου είναι διαμετρικά αντίθετη με αυτήν των περισσότερων σύγχρονων ανθρώπων, οι οποίοι παγιδεύονται στην καθ' εξιν υιοθέτηση εξελικτικών θεωριών και ακολουθούν τη λογική του σπόρου. Το υλικό σύμπαν αποκτά υπόσταση μέσα σε αυτόν τον ψυχοχρόνο, στον οποίο υποτάσσονται και ο οποίος

καθορίζει όλες οι κινήσεις του. Ένα σημαντικό μέρος της πραγματείας *Περὶ αἰῶνος καὶ χρόνου*, από την οποία προέρχονται οι προηγούμενες παραπομπές,⁶ καταλαμβάνεται από την οξεία επίκριση για τον περιπατητικό ορισμό του χρόνου ως την ποσότητα ή τη μέτρηση της κίνησης. Σύμφωνα με τον Πλωτίνο, ο χρόνος δεν είναι η μέτρηση της κίνησης (η οποία λαμβάνει χώρα αναγκαστικά στα πλαίσια του χρόνου), αλλά αυτό που κάνουμε είναι να χρησιμοποιούμε τα μεσοδιαστήματα των επαναλαμβανομένων κινήσεων που παρατηρούμε στον ουρανό, όπως π.χ. την ανατολή και τη δύση του ηλίου, για να υπολογίζουμε το πέρασμα του χρόνου.

Κατά τη διάρκεια της συνεχούς κίνησης της ζωής της, δηλαδή του χρόνου, η Ψυχή αδιαλείπτως διαμορφώνει, τακτοποιεί και κυβερνά το υλικό σύμπαν, το οποίο είναι εξ ίσου άναρχο και ατέρμονο (αν και χρονικώς πεπερασμένο, όπως ήταν και για όλους τους προπλατωνικούς φιλοσόφους εκτός από τους Επικουρείους). Ο Πλωτίνος εκφράζει μια παλαιότερη πλατωνική παράδοση όταν αποκαλεί τον Νου «ο πραγματικός δημιουργός» του σύμπαντος,⁷ ωστόσο, είναι «δημιουργός» μόνο στον βαθμό που παρέχει στην Ψυχή τους λόγους που κατευθύνουν τη δική της δημιουργία και παράγουν τις ενσαρκωμένες μορφές των δικών της δημιουργημάτων. Η Ψυχή είναι πάντοτε ο άμεσος δημιουργός, και λειτουργεί ευθέως στο υλικό σύμπαν με τα στοιχεία που δέχεται από τον Νου. Σε αυτό το σημείο της παρουσίας του συστήματός του, ο Πλωτίνος κάνει ευρέως χρήση του όρου λόγος με την εξειδικευμένη έννοια (παρ' ότι ασφαλώς τον χρησιμοποιεί και με τις υπόλοιπες συνήθειες στην ελληνική φιλοσοφία έννοιες) της ενεργούς διαμορφωτικής αρχής, η οποία δεν είναι στατική και άβια, αλλά η έκφραση, ή ο αντικατοπτρισμός σε ένα κατώτερο επίπεδο ύπαρξης, μιας αρχής που ανήκει σε ένα ανώτερο επίπεδο. Η Ψυχή είναι ο λόγος του Νοός, και οι μορφές που βρίσκο-

νται εντός της είναι οι λόγοι των μορφών του νοητού κόσμου. Στις όψιμες πραγματείες *Περί Προνοίας*⁸ αναφέρεται στον λόγο του σύμπαντος με τέτοιο τρόπο που παραπλάνησε κάποιους ερμηνευτές και τους οδήγησε στο εσφαλμένο συμπέρασμα ότι πρόκειται για μια τέταρτη ξεχωριστή υπόσταση που θα αναιρούσε πλήρως το σύστημα των αυστηρά τριών υποστάσεων, το οποίο υπερσπίζεται με σθένος οπουδήποτε αλλού. Ο Μπρεϊέ, ωστόσο, με σχεδόν απόλυτη ευστοχία ερμηνεύει εδώ τη χρήση του όρου λόγος όχι ως μιας ξεχωριστής υπόστασης, αλλά ως ενός τρόπου έκφρασης της ζωσας διαμορφωτικής και κατευθυντήριας αρχής, η οποία έκφραση εκπορεύεται εκ του Νοός μέσω της Ψυχής με τον συνηθισμένο τρόπο που φροντίζει για την καλύτερη δυνατή τάξη του υλικού σύμπαντος, και το οδηγεί σε μια ενότητα που παρά τη σαφέστατη κατωτερότητά του αποτελεί τον αυθεντικότερο αντικατοπτρισμό της ενότητας του Νοός επί του διχασμένου κόσμου του χώρου και του χρόνου· αυτό το επιτυγχάνει εναρμονίζοντας με ηρακλείτειο τρόπο τις αλληλοσυγκρουόμενες δυνάμεις που δημιουργεί ο διαχωρισμός χώρου και χρόνου.

Η Ψυχή τακτοποιεί και κατευθύνει το υλικό σύμπαν «όχι έξωθεν ως ιατρός, αλλά έσωθεν όπως η Φύση».⁹ Αυτό δεν σημαίνει ότι η Ψυχή περιέχεται στο σύμπαν ή ότι περιορίζεται από αυτό. Ο Πλωτίνος, όταν χρησιμοποιεί αλληγορίες χώρου για να περιγράψει τη σχέση μεταξύ σώματος και Ψυχής, προτιμά να λέει ότι το σώμα βρίσκεται μέσα στην Ψυχή, παρά ότι η Ψυχή βρίσκεται μέσα στο σώμα, όπως μέσω της εξαιρετικής αλληγορικής εικόνας του υλικού σύμπαντος που πλέει στην ψυχή όπως ένα δίχτυ στη θάλασσα.¹⁰ Αυτό που εννοεί είναι ότι η Ψυχή κυβερνά το υλικό σύμπαν όχι επιδρώντας έξωθεν επί αυτού, ούτε επιλέγοντας συνειδητά και επί σκοπού πώς θα το χειριστεί ή θα το προγραμματίσει βάσει μιας γνώσης αυτού ως εξωτερική παρατηρήτριά του.¹¹ Η τάξη του σύμπαντος ξεπηδά από την Ψυχή αυθόρμητα, όπως έ-

να βλαστάρι δένδρου από τη γη. Οι νόμοι της Φύσης δεν εκπονούνται εκ των προτέρων για να εφαρμοστούν στη συνέχεια, αλλά αποτελούν το άμεσο και απροσχεδίαστο αποτέλεσμα του διαλογισμού της Ψυχής επί της ανώτερης τάξεως του Νοός, του οποίου αποτελούν αντικατοπτρισμούς (παρ' ότι κάπως παραμορφωμένους εξ αιτίας του ατελούς «κατόπτρου», της Ψυχής), παρά μια επίπονα φιλοτεχνημένη εικόνα. Στο επίκεντρο του πλωτίνειου συστήματος έρχεται τώρα με ιδιαίτερη έμφαση το πανταχού παρόν δόγμα, σύμφωνα με το οποίο κάθε δράση βασίζεται στον στοχασμό, κάθε ενέργεια στον διαλογισμό.¹² Η Ψυχή ξεπηδά από τον Νου ως πηγαίο προϊόν του στοχασμού του Νου επί του Ενός, ενώ η δική της παραγωγή του υλικού σύμπαντος και η επίδραση που ασκεί σε αυτό, αποτελούν το αυθόρμητο αποτέλεσμα της διαλογιστικής επιστροφής της στον Νου. (Σε αυτό το σημείο της σκέψης του Πλωτίνου δημιουργείται η ίδια ένταση μεταξύ των ιδεών της στοχαστικής παραγωγής και της *τόλμης*, όπως αυτή που ήδη αναλύσαμε εξετάζοντας τη δημιουργία του Νοός εκ του Ενός.) Αυτή η αρχή ισχύει σε όλα τα επίπεδα, από το κατώτερο των υλικών σωμάτων, του χώρου και του χρόνου, το οποίο διέπεται από την καθολική δράση της Ψυχής, μέχρι το ανώτερο της ανθρωπίνης ορθοπραξίας, η οποία πηγάζει αυθόρμητα στον άνθρωπο χάρη στον αδιάλειπτο στοχασμό του ανωτέρου εαυτού του. Στα κατώτερα επίπεδα, η ανθρώπινη δράση εξακολουθεί να προέρχεται από τον στοχασμό και να κατευθύνεται προς αυτόν, αλλά όταν οι στοχαστικές δυνάμεις των ανθρώπων είναι υπερβολικά εξασθενημένες για να τους οδηγήσουν ευθέως στην όραση της πραγματικότητας που επιζητούν, προσπαθούν να ικανοποιηθούν δημιουργώντας συμβολικά αντικείμενα που τους θυμίζουν το καλό που ποθούν να έχουν στην ψυχή τους, έτσι ώστε να καταφέρουν ίσως να επιστρέψουν σε αυτό μέσω μίας παρακαμπτηρίου.¹³

Κάτω από την ανώτερη Ψυχή, η οποία βρίσκεται σε άμεση ε-

παφή με τον Νου και μεσολαβεί μεταξύ νοητού και υλικού κόσμου, βρίσκεται η εικόνα ή το εντύπωμά της,⁴ ο λόγος, η εγγενής αρχή της μορφής, της ζωής και της ανάπτυξης που ο Πλωτίνος αποκαλεί «Φύση», την οποία δεν αντιμετωπίζει ως μια ξεχωριστή υπόσταση, αλλά μάλλον ως το κατώτερο και αρμόδιο για τον υλικό κόσμο τμήμα της συμπαντικής Ψυχής. Αυτή η ύπαρξη του λόγου στη φιλοσοφία του, του δίνει τη δυνατότητα να παρουσιάζει όλες τις πολυποίκιλες δραστηριότητες της Ψυχής ως μια ενότητα, ως διαφορετικές απόψεις της ίδιας ζώσας διαμορφωτικής δύναμης που λειτουργεί σε πολλά επίπεδα και παράγει συνεχώς και με διάφορους τρόπους προοδευτικά αμυδρότερους αντικατοπτρισμούς του εαυτού της που ζωογονούνται από ολοένα και μικρότερα ποσοστά της ισχύος της. Βέβαια, ο τρόπος με τον οποίο περιγράφεται η σχέση μεταξύ Φύσης και ανώτερης Ψυχής δεν διαφέρει ιδιαίτερα από εκείνον με τον οποίο ο Πλωτίνος περιγράφει τη σχέση της Ψυχής με τον Νου (παρ' ότι σε αυτό το επίπεδο δεν τίθεται κανένα ζήτημα *τόλμης*). Καθώς η Ψυχή επιστρέφει στον Νου μέσω του στοχασμού και στη συνέχεια παράγει τον υλικό κόσμο, έτσι και η Φύση στοχαζόμενη επιστρέφει στην ανώτερη Ψυχή. Όμως αυτό το κατώτερο επίπεδο στοχασμού είναι το ασθενέστερο όλων, το πιο ασυνείδητο και ονειρικό,¹⁵ και το μόνο που μπορεί να δημιουργηθεί αυθόρμητα και αναπόφευκτα σε αυτό είναι τα έσχατα και κατώτερα πλάσματα που δεν έχουν παρά μόνο μία σκιά της πραγματικότητας μέσα τους: τα ενσαρκωμένα είδη. Αυτά είναι νεκρά κατά τον Πλωτίνιο, δηλαδή ανίκανα να παράγουν άλλα είδη ή άλλες μορφές ύπαρξης, εξ αιτίας της ασθενικότητας του στοχασμού που παράγει αυτά τα ίδια. Βρίσκονται στο άκρο της διαδικασίας εκπόρευσης εκ του Ενός, απέχοντας τρεις γενεές από τα πρώτα αρχέτυπά τους στο επίπεδο του Νοός, αφού είναι *λόγοι των λόγων* της ίδιας της Φύσης, οι οποίοι είναι με τη σειρά τους λόγοι των λόγων της Ψυχής. Συνιστούν τον

κόσμο των φαντασμάτων (αυτή είναι για τον Πλωτίνο η υφή του υλικού σύμπαντος σε σύγκριση με το νοητό), εντός του οποίου η Φύση λειτουργεί ως η αρχή της ενότητας και της πληρότητας που αποτρέπει τη διάλυση και τον υποβιβασμό του στο επίπεδο της αναρχίας του πλήρους διαχωρισμού, αφού αυτός ο κόσμος αποτελεί μία ενιαία μορφή ζωής, την τελευταία έκφραση της συμπαντικής ψυχής που δεν μπορεί να περιέλθει στον χωροχρονικό διαχωρισμό όπως οι ατομικές ψυχές. Συνεπώς η υπόστασή του είναι ανεξάρτητη από την ύλη και ταυτοχρόνως άρρηκτα δεμένη με αυτήν, επειδή αποτελεί το αποκλειστικό αντικείμενό του. Ο υλικός κόσμος είναι ο λόγος της ίδιας του της ύπαρξης. Είναι το μέρος της Ψυχής που έχει επιφορτιστεί με το έργο της εμφύσησης ζωής και πραγματικότητας στην ύλη, καθορίζοντας και περιορίζοντας την, χωρίς όμως να ενοποιείται με την ύλη, αλλά διατηρώντας τη θεμελιώδη ατομικότητα κάθε πλατωνικής ψυχής.

Στο ανώτερο επίπεδο, εκεί όπου η Ψυχή αφομοιώνεται από τον Νου, η σχέση των μερών με το σύνολο είναι η ίδια με εκείνην που ήδη είδαμε ότι υπάρχει μεταξύ μερών και συνόλου του νοητού κόσμου.¹⁶ Οι ατομικές ψυχές διατηρούν την ατομικότητά τους σε αυτό το ανώτερο επίπεδο:¹⁷ παρ' ότι είναι όντως ενοποιημένες με τη συμπαντική ψυχή, είναι συμπαντική και η καθεμία ξεχωριστά, επειδή δεν περιορίζονται από οποιαδήποτε φράγματα ή όρια, αλλά το σύνολο είναι παρόν στο κάθε επί μέρους τμήμα.¹⁸ Ακόμη και σε αυτό το επίπεδο, ωστόσο, η ενότητα μεταξύ μερών και συνόλου είναι λιγότερο τέλεια από εκείνην μεταξύ των Ιδεών εντός του Νοός· και επειδή είναι στη φύση της Ψυχής να λειτουργεί ακόμη και στα κατώτερα επίπεδα του χωροχρονικού κόσμου, κάποιες ατομικές ψυχές έχουν σαφώς μία μεγαλύτερη ροπή προς τον διαχωρισμό και την απομόνωση. Αυτή η τάση τους τις οδηγεί στην ενσάρκωση και στην υλοποίηση εκείνου του κατωτέρου εαυτού (του λόγου του πραγματικού εαυτού τους) που ήδη εξετάσα-